

ΚΕΛΗ ΔΑΣΚΑΛΑ

Πρώτη αγάπη και παντοτινή: μεταμορφώσεις ενός λογοτεχνικού μύθου

Εισαγωγή

Ο πρώτος έρωτας ενός νέου που μπαίνει στην κοινωνία είναι κανονικά ένας έρωτας φιλόδοξος. Σπανίως εκδηλώνεται για ένα κορίτσι γλυκό, αξιαγάπητο, αθώο. Πώς θα έτρεμε, θα λάτρευε, θα αισθανόταν ότι αντικρίζει μια θεότητα; Ένας έφηβος χρειάζεται ν' αγαπά μια ύπαρξη που οι ιδιότητές της την ανεβάζουν ψηλά στα μάτια του. Στο απομεσήμερο της ζωής είναι που επιστρέφει κανείς θλιβερά για ν' αγαπήσει το απλό και το αθώο, ενώ δεν ελπίζει πια στο ιδανικό¹.

Ο εγωτιστής Σταντάλ, στη διάσημη πραγματεία *Περί έρωτος* (1822), παρατηρεί την κλίση του νεαρού άνδρα, ο οποίος ενηλικιώνεται και είναι έτοι-

¹ Σταντάλ, *Περί έρωτος*, μτφρ. Γιάννης Παλαιολόγος, Εξάντας, Αθήνα 1995, σ. 282-283.

μος να ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο, να ερωτευτεί, την πρώτη φορά, όχι ένα απλό συνομήλικο κορίτσι, αλλά μια γυναίκα ξεχωριστή, μια ιδανική θηλυκή φιγούρα που εξάπτει τη φαντασία. Σε αυτή την περίπτωση πρώτης αγάπης ανταποκρίνεται σε μεγάλο βαθμό ο πρώτος έρωτας του έφηβου Γιώργη για τη μεγαλύτερη και μακρινή συγγενή του, τη Βαγγελιώ, στην *Πρώτη αγάπη* του Ιωάννη Κονδυλάκη.

Σε γενικές γραμμές, το παρθενικό ξύπνημα του έρωτα αποτελεί δημοφιλές καλλιτεχνικό θέμα, το οποίο ωθεί τους δημιουργούς όχι μόνο να το ανακαλούν ως μοναδική εμπειρία αυτογνωσίας, αλλά επιπλέον να διατείνονται πως δεν θα πάψουν ποτέ να λατρεύουν το μακρινό του είδωλο, το οποίο ενσαρκώνει η φιγούρα ενός μοιραίου θηλυκού. Η πρώτη αγάπη, μια περιπέτεια καθοριστική, όπως συχνά αποκαλείται, μένει για πάντα χαραγμένη στη μνήμη. Τις περισσότερες φορές μετράει η πρωτιά, το χρονικό προβάδισμα, που κάνει αυτή την αγάπη αξιομνημόνευτη και, το σημαντικότερο, την καθιστά άλλοτε πηγή έμπνευσης και άλλοτε σύμβολο της καλλιτεχνικής φύσης των ηρώων, όπως επισημαίνει η Maria DiBattista στη μελέτη

της *First Love. The Affections of Modern Fiction*, όπου εξετάζει το θέμα στην αγγλική λογοτεχνική παραγωγή².

Στο δικό μας πλαίσιο δεν θα μας απασχολήσει γενικά το θέμα της πρώτης αγάπης· θα έπρεπε τότε να ανοιχτούμε στην πρώτη αγάπη συνομήλικων ηρώων ή στην πρώτη αγάπη από τη μεριά του κοριτσιού. Εδώ θα επικεντρωθούμε στο πιο δημοφιλές σενάριο πρώτης αγάπης στη ζωή όχι λίγων ανδρών-λογοτεχνικών ηρώων: αμούστακο παιδί ή νεαρό αγόρι ερωτεύεται με πάθος μεγαλύτερή του γυναίκα, η οποία ανήκει συχνά στο οικογενειακό ή ευρύτερο συγγενικό περιβάλλον.

Αρχικά, αφού σκιαγραφήσουμε τη ζωή του Κονδυλάκη, θα εξετάσουμε πώς ο συγγραφέας αναμετριέται με τον λογοτεχνικό μύθο της ανυπέρβλητης πρώτης αγάπης. Τα βασικά της γνώρισμα στο ρομαντικό παράδειγμα είναι η αγνότητα, η άρνηση της σαρκικής ηδονής· η ρομαντική πρώτη αγάπη εκδηλώνεται κατά κανόνα ανάμεσα

² Maria DiBattista, *First Love. The Affections of Modern Fiction*, The University of Chicago Press, Σικάγο/Λονδίνο 1991, όπου εξετάζονται έργα των Τόμας Χάρντυ, Ντ. Χ. Λώρενς, Τζέιμς Τζόυς, Σάμιουελ Μπέκετ.

σε ήρωες που έχουν την ίδια ηλικία. Στο ορθολογικότερο ρεαλιστικό παράδειγμα, οι καλλιτέχνες επιχειρούν να αναμετρηθούν με το εξιδανικευμένο είδωλο της πρώτης αγαπημένης. Ο ρομαντικός μύθος όμως δεν ανατρέπεται. Διατηρεί τη γοητεία του, σηματοδοτώντας επιπλέον το πέρασμα στον συμβολισμό.

Συγκεκριμένα, θα δούμε πώς ο λόγος που αρθρώνουν τα τρία σημαντικότερα πρόσωπα στην *Πρώτη αγάπη* (ο έφηβος/ώριμος Γιώργης, η Βαγγελιώ, η μάνα) διαφοροποιεί το τελευταίο έργο του κρητικού συγγραφέα από τις προηγούμενες αφηγήσεις του. Ο Κονδυλάκης, επιχειρώντας στο τελευταίο του έργο να γράψει το αριστούργημα, αφήνει να εισβάλουν στην αφήγηση ο ανορθολογισμός του συμβολισμού και η ρομαντική λατρεία του άδολου έρωτα, η μελαγχολία εν πολλοίς του υποκειμένου που ατενίζει τη θνητότητα της ύπαρξης και των συναισθημάτων.

Τέλος, στο τρίτο μέρος της μελέτης, θα μας απασχολήσει η εξέλιξη του μύθου από την εποχή του Κονδυλάκη έως τις μέρες μας, αντλώντας παραδείγματα από τη λογοτεχνία και άλλες μορφές έκφρασης: κινηματογράφο, μουσική, τηλεόραση,

κόμικς, την κατασκευή της παγκόσμιας εμπορικής λογοτεχνίας (world fiction).

1. Η ζωή και το έργο του Ιωάννη Κονδυλάκη (1862-1920)

«Με τον χρόνο αυτό κλείνουν τα 100 χρόνια από τη γέννηση ενός Έλληνος πνευματώδους συγγραφέως, που επί 28 χρόνια διετέλεσε χρονογράφος του *Εμπρός* με το ψευδώνυμο Διαβάτης. Ποιος είναι ο συγγραφέας μας αυτός: α) Ο Καρκαβίτσας; β) Ο Κονδυλάκης; γ) Ο Λασκαράτος;»³. Δύο χρόνια νωρίτερα (1959) άλλος γρίφος ζητά την ίδια απάντηση: «Ποιος έγραψε το *Όταν ήμουν δάσκαλος*;»⁴. Τα κουίζ, στη στήλη «Μαθαίνετε και διασκεδάζετε. Ποια είναι η αλήθεια;» της εφημερίδας *Εμπρός*, φανερώνουν την αντοχή της φήμης του Κονδυλάκη σαράντα χρόνια μετά τον θάνατό του.

³ *Εμπρός*, 1.7.1961, σ. 14.

⁴ *Εμπρός*, 12.12.1959, σ. 14. Βλ. επίσης τη λύση σε σταυρόλεξο, που αντιστοιχεί στο όνομα του κρητικού πεζογράφου, *Εμπρός*, 24.2.1960, σ. 14.

Ο Κονδυλάκης γεννήθηκε στην Άνω Βιάννο της Κρήτης το 1862. Μικρό παιδί, όταν ξέσπασε η επανάσταση του 1866, καταφεύγει στον Πειραιά. Στα 1869, επιστρέφει στο χωριό του και παρακολουθεί το δημοτικό σχολείο. Κατόπιν πηγαίνει στο Ηράκλειο για να συνεχίσει στο γυμνάσιο. Αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες και διακόπτει τη φοίτησή του. Μεταβαίνει στα Χανιά, παίρνει μέρος στην επανάσταση του 1877, και αργότερα εργάζεται ως βοηθός γραμματέα στο Εφετείο. Η εμφάνιση του νεαρού Κονδυλάκη, στα 1879, θυμίζει «Τούρκο ηρακλειώτη»: «Έφερε τότε κρητικήν ενδυμασίαν· ένα φεσάκι τούρκικον, βράκα πολύπτυχον και μακράν, ζώνην ερυθράν, υποκάμισο χρωματιστό και παπούτσια και όχι στιβάνια»⁵. Στα 1880, ο Κονδυλάκης μετατίθε-

⁵ Ν. Β. Τωμαδάκης, «Βιογραφικά τινά του Ιωάν. Δ. Κονδυλάκη», *Ελληνική Δημοσιογραφία* 11, τχ. 128 (1.6.1953, «Αφιέρωμα στον Κονδυλάκη»), σ. 652. Άλλη μαρτυρία για την εμφάνιση του Κονδυλάκη, Ο καθημερινός, «Τα βάσανα των ιδεών», *Σκριπ*, 23.6.1904, σ. 1: ο Κονδυλάκης «είναι ο αφελέστερος των Αθηναίων εις το ένδυμά του», όπου περιγράφεται και αστείο επεισόδιο με την αγορά λαιμοδέτη.

ται στο Ειρηνοδικείο Μεραμπέλου και κατόπιν στη Σητεία, από όπου στέλνει ανταποκρίσεις στη χανιώτικη εφημερίδα *Αλήθεια*. Τον Φλεβάρη του 1882 συμμετέχει σε θίασο, ο οποίος ανεβάζει κωμωδίες προκειμένου να συγκεντρωθούν χρήματα για άπορους μαθητές⁶. Στα χρόνια 1882-84 φοιτά στη Βαρβάκειο Σχολή Αθηνών, όπου ολοκληρώνει τις γυμνασιακές σπουδές.

Είναι πια είκοσι τριών ετών. Το 1884 διακρίνεται στον διαγωνισμό διηγήματος της *Εστίας* και εκδίδει την πρώτη συλλογή διηγημάτων (*Διηγήματα*). Γράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή, την οποία εγκαταλείπει λόγω οικονομικών δυσκολιών, και επιστρέφει στα Χανιά, όπου εργάζεται ως δάσκαλος. Ο Ν. Τωμαδάκης σχολιάζει χαρακτηριστικά: «Φύσις οία ο Κονδυλάκης, φίλος

⁶ Για την αδιαφορία του συγγραφέα για το θέατρο, Ο καθημερινός, «Άλλο θαύμα», *Σκριπ*, 14.4.1904, σ. 1· Δ. Χ., «Γραφομανία», *Σκριπ*, 16.7.1912, σ. 1. Βλ. σχετικά Κωνσταντίνα Γεωργιάδη, «Το ελληνικό θέατρο και ο Ιωάννης Κονδυλάκης», *Παλίμψηστον*, τχ. 29 (Φθινόπωρο 2012), Αφιέρωμα στη μνήμη του Σάββα Πετράκη. Πεπραγμένα Συνεδρίου Κονδυλάκη, Βιάννος, 16-18 Σεπτεμβρίου 2010, σ. 97-115.

του κυνηγιού και της καλοζωίας όσον εχθρός της αδρανούς διδασκαλικής ζωής, δεν ηδύνατο να υπομείνει την υπηρεσίαν του ελληνοδιδασκάλου και δεύτερον έτος⁷. Παραιτείται και στρέφεται στη δημοσιογραφία. Συνεργάζεται με τον ηρακλειώτη λόγιο Στυλιανό Αλεξίου· εκδίδουν την εφημερίδα *Νέα Εβδομάδα*. Στα 1889 ανεβαίνει στην Αθήνα, όπου καταξιώνεται στον χώρο του χρονογραφήματος, σταδιοδρομώντας στα σημαντικότερα έντυπα της εποχής (*Σκριπ*, *Άστυ*, *Εφημερίς του Κορομηλά*, *Εστία*, *Εμπρός*) με διάφορα ψευδώνυμα: Κονδυλοφόρος, Βαρδής Γύπαρης, *Jean sans terre*, Ιωάννης Ακτήμων και (το μακροβιότερο) Διαβάτης.

Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξει κανείς πως τα ψευδώνυμα που αρχικά χρησιμοποιεί, *Jean sans terre* (Ιωάννης άνευ γης) ή Ιωάννης Ακτήμων (Ιωάννης χωρίς καμία κτήση, όπως ο βασιλιάς της Αγγλίας), αποτυπώνουν την απογοήτευση του νεαρού Κονδυλάκη από τις διαρκείς μετακινήσεις και ανατροπές που καθορίζουν τα πρώτα χρόνια του βίου του. Στην Αθήνα πλέον εγκαθίστα-

⁷ Γωμαδάκης, *ό.π.*, σ. 653.

ται και μεταμορφώνεται στον διάσημο Διαβάτη: περιπλανιέται στους δρόμους της πρωτεύουσας, σε καφενεία και καλλιτεχνικά στέκια, όπου διαβάζει, παρατηρεί το πλήθος, επιχειρώντας να αποτυπώσει τον επίκαιρο σφυγμό στις καθημερινές επιφυλλίδες, να καταγράψει ό,τι κεντρίζει το ενδιαφέρον του ή τον σαγηνεύει όχι τόσο με την «πρώτη όσο με την τελευταία ματιά»⁸.

Ο ρόλος του Διαβάτη, απόηχος του αργόσχολου μπωντλαιρικού περιπατητή, περιγράφεται με χιούμορ από τον ίδιο τον Κονδυλάκη στα 1896: «Μια φορά κι ένα καιρό... δηλαδή προ μιας ή δύο ημερών ήτον ένας χασομέρης –ένας flâneur δι' εκείνους που μιλούν λεβαντίνικα– ο οποίος είχε κάμει δουλειά να χαζεύει επί ώρας εις την οδόν Ερμού, εις την οδόν Σταδίου και εις την οδόν Αιόλου. Αυτός ο κύριος ονομάζετο Διαβάτης, όνομα και

⁸ Walter Benjamin, *Σαρλ Μπωντλαίρ. Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*, μτφρ. Γιώργος Γκουζούλης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα ²2002, σ. 55, με αφορμή την ανάγνωση του δημοφιλούς σονέτου «À une passante» του Μπωντλαίρ. Βλ. επίσης Γεωργία Γκότση, «Ο flâneur: θεωρητικές μεταμορφώσεις μιας παρισινής φιγούρας», *Σύγκριση*, τχ. 13 (2002), σ. 120-139.

πράγμα, και ηγάπα πολύ να βλέπει τα εύμορφα πράγματα και τις εύμορφες γυναίκες». Ο Διαβάτης δεν είναι «ούτε ποιητής, ούτε ειδωλολάτρης». Δεν φαντάζεται πράγματα, δεν ονειροπολεί. Προτιμά μάλλον να παρατηρεί τη ζωή γύρω του, από την οποία αντλεί και μεταφέρει στα άρθρα του σκηνές, διαλόγους, εικόνες⁹.

Στην Αθήνα ο Κονδυλάκης καταξιώνεται. Γίνεται ο «πατέρας του αθηναϊκού χρονογραφήματος», σύμφωνα με τον Νιρβάνα¹⁰, γνωρίζει την επιβράβευση των ομοτέχνων και την αγάπη του κοινού. Παράλληλα, αναγνωρίζεται ως συγγραφέας. Το 1894 δημοσιεύονται στην *Εστία* σε συνέχειες οι *Άθλιοι των Αθηνών*. Την επόμενη χρονιά διαφημίζεται στην εφημερίδα *Σκριπ* το νέο «πρωτότυπον μυθιστόρημά» του *Το '62. Κάτω ο τύραννος!* και εγκωμιάζεται το προηγούμενο¹¹. Η χρυσή δεκαετία για την εδραίωση της φήμης του είναι η δεκα-

⁹ Διαβάτης, «Απομνημονεύματα ενός χασομέρη», *Εμπρός*, 28.12.1896, σ. 1.

¹⁰ Ιωάννης Καλιτσούνακης, «Κονδυλάκης και χρονογράφημα», *Νέα Εστία* 72, τχ. 851 (Χριστούγεννα 1962, «Αφιέρωμα στον Κονδυλάκη»), σ. 3.

¹¹ *Σκριπ*, 11.10.1895, σ. 1.

ετία του 1910. Τότε παρουσιάζονται οι πρώτες αυτοτελείς εκδόσεις των έργων του. Τότε αρχίζει να κυκλοφορεί η μετάφραση του Λουκιανού· στο εξής ο παραλληλισμός των δύο συγγραφέων γίνεται κοινός τόπος¹². Το 1914 κυκλοφορεί η δεύτερη έκδοση των *Αθλίων των Αθηνών*. Το 1916, εκδίδονται ο αναθεωρημένος *Πατούχας*, ο οποίος είχε δημοσιευτεί σε συνέχειες στην *Εφημερίδα* (1892) και στην *Κριτική* (1903)¹³, ο τόμος *Όταν ήμουν δάσκαλος και άλλα διηγήματα*, η ανθολογία χρονογραφημάτων του *Ενώ διέβαινα*, με το ψευδώνυμο Διαβάτης δίπλα στο πραγματικό όνομα. Στα 1919 κυκλοφορεί το κύκνειο άσμα του, η *Πρώτη αγάπη*, την οποία ο συγγραφέας αφιερώνει στον Άριστο Καμπάνη¹⁴.

¹² «Καθημερινά σημειώματα», *Σκριπ*, 11.11.1910, σ. 2: «Η συγγένεια του πνεύματος του μεταφραστή προς του συγγραφέως καταφαίνεται εις όλες τας σελίδας του πρώτου τόμου».

¹³ Έρη Σταυροπούλου, «Γράφοντας και ξαναγράφοντας τον Πατούχα», *Παλίμψηστον*, τχ. 29 (Φθινόπωρο 2012), σ. 49-65: στην *Κριτική* δημοσιεύτηκαν οι τρεις πρώτες συνέχειες, μετά το περιοδικό έκλεισε.

¹⁴ Για τις πολλές επανεκδόσεις των έργων του, βλ. *Εργογραφία και Βιβλιογραφία Ιωάννη Δ. Κοन्दυλάκη*, επιμ. Μαρίνα Αϊβαλιώτου, Πινακοθήκη Βιάννου, 2010· τώρα

Ο Κονδυλάκης εξομολογείται ότι στο τελευταίο του έργο επιθυμεί να μιλήσει «για τον εαυτό του» και για τα «ωραία πράγματα» που είχε να γράψει αλλά δεν τα κατάφερε, αφού έζησε («μαγκούφης» και «σπατάλησε») τη ζωή στις «εφημερίδες» και στα «χαρτιά»¹⁵. Η *Πρώτη αγάπη* έρχεται να συμπληρώσει το κενό που αναγνωρίζει ο συγγραφέας στη ζωή και στην τέχνη του. Την περιπλάνηση στην Αθήνα και τη θητεία του στο χρονογράφημα τις αξιολογεί ως σπατάλη. Ο παραπλανημένος – όπως ο ίδιος νιώθει στο τέλος του βίου του– συγγραφέας εμφανίζεται αποφασισμένος να δοκιμάσει τις δυνάμεις του σε μια αφήγηση απαιτητικότερη από τα χρονογραφήματα, τον διάσημο *Πατούχα*, τα πατριωτικά ή τα δημοφιλή ηθογραφικά διηγήματα¹⁶. Με την *Πρώτη αγάπη* ο εμπνευστής του

ηλεκτρονικά στη συλλογή «Καλλιρρόη» της διαδικτυακής βάσης ANEMH.

- ¹⁵ Σπύρος Μελάς, «Γιάννης Κονδυλάκης», *Ελληνική Δημοσιογραφία*, ό.π. («Αφιέρωμα στον Κονδυλάκη»), σ. 649-650. Ο Μελάς αναφέρει πως ο Κονδυλάκης του εξομολογήθηκε ότι είχε αποκτήσει έναν γιο.
- ¹⁶ Σε ένα από τα τελευταία χρονογραφήματά του ο Διαβάτης καταθέτει τη διαφορετική εμπειρία της γραφής χω-

όρου «μαλλιαροί» εγκαταλείπει την καθαρεύουσα και στρέφεται στη δημοτική. Συνάμα υπερβαίνει τα όρια της γραφής που έχει υπηρετήσει, περνώντας στον συμβολισμό, όπως θα δούμε.

Ο Κονδυλάκης, πρώτος πρόεδρος της ΕΣΗΕΑ, υποβάλλει στα 1915 την παραίτησή του, αποχωρώντας και από την εφημερίδα *Εμπρός*. Ο Σπύρος Μελάς θυμάται: «Σε λίγες βδομάδες τον πρόσβαλε νευρασθένεια. Δειπνούσαμε κάποιο βράδυ

ρίς θέμα ή, ορθότερα, της γραφής με θέμα τον εαυτό της: φθάνοντας στο γραφείο, για να γράψει το καθημερινό χρονογράφημα, συνειδητοποίησε ότι δεν είχε τα γυαλιά του. Ομολογεί πως δεν είχε και θέμα: «Ευρισκόμην εις διπλούν σκότος». Αποφάσισε λοιπόν να γράψει «για τα γυαλιά χωρίς γυαλιά». Έτσι «αντί του καθημερινού χρονογραφήματος» διηγήθηκε ο Διαβάτης «την ιστορίαν» συγγραφής του χρονογραφήματος, την οποία στο παρόν ανασύρει και δημοσιεύει: «Έγραψα ολόκληρον χρονογράφημα χωρίς να βλέπω τι εχάραττεν επί του χάρτου η πένα». Ωστόσο η συνέχεια αποκαλύπτει την παρουσία του κυρίαρχου δημιουργού που ξεπερνά κάθε δυσκολία και πετυχαίνει να αποτυπώσει την πραγματικότητα: «Αλλά την επισύσαν παρετήρησα ότι η πένα με υπηρέτησεν πιστώως. Έγραψεν ακριβώς ό,τι της υπηγόρευσα», Διαβάτης, «Στα τυφλά», *Εμπρός*, 24.12.1916, σ. 1.